

УДК 343.918.1

МОТИВАЦІЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Макотченко Любов Михайлівна,
аспірант кафедри
кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Запропонована класифікація мотивів перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів. Наведені орієнтири для профілактичної роботи із цими працівниками з огляду на можливу мотивацію їхньої злочинної поведінки. Визначені напрями покращення позитивної мотиваційної складової частини діяльності працівників правоохоронних органів.

Констатовано, що детермінація злочинності загалом і детермінація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу зокрема зумовлені мотивацією, якою керуються особи, що вчиняють злочини. З'ясування мотиву відповідає на питання, чому людина обрала саме цей варіант поведінки, а не інший. Незважаючи на деякі відмінності, можна сказати, що в юридичній літературі мотив розглядають як безпосередній чинник злочину і розуміють як внутрішнє спонукання, яким керується людина під час скоєння злочину. Сучасні кримінологи приділяють значну увагу класифікації мотивів злочинної поведінки. Вона може проводитися за різними підставами: за ступенем суспільної небезпеки злочинів, змістом психологічної настанови, основними групами потреб тощо. Визначення особливостей мотивації дій працівників правоохоронних органів під час перевищення влади або службових повноважень надасть можливість запропонувати та впровадити систему заходів запобігання цьому злочинному діянню.

Наведено класифікацію мотивів, притаманних працівникам правоохоронних органів у разі вчинення перевищення влади або службових повноважень. Вона має дещо умовний характер і не охоплює всього розмаїття особистісних властивостей цих працівників. Під час вчинення злочину можуть мати місце і перехідні типи мотивів у вигляді варіацій наведених. До того ж будь-яка класифікація не може охопити всіх нюансів людської поведінки. Однак практична цінність запропонованої типології мотивів полягає у тому, що вона інтегрує особистісні якості злочинця, відображає їхню сутність і надає орієнтири для оперативної профілактичної роботи. Тим самим створюються умови для вивчення конкретної особи злочинця, оскільки в загальному так чи інакше проявляється індивідуальне і навпаки.

Ключові слова: перевищення влади або службових повноважень, працівник правоохоронного органу, мотивація злочинної поведінки, причини та умови злочинності.

**MOTIVATION OF EXCEEDING OF AUTHORITY OR OFFICIAL POWERS
BY A LAW ENFORCEMENT OFFICER**

Makotchenko Lyubov Mykhailivna,
Postgraduate Student of the Department
Criminal Law Disciplines, Faculty of Law
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

Classification of motives of exceeding of power or official authority by law enforcement officials. Provides guidance for preventive work with those employees with taking into account the possible motivation of their criminal behaviour. Identify areas for improvement in the positive motivational part of law enforcement officials.

It was stated that the determination of crime in general and the determination of excess of power or official authority by an employee of a law enforcement agency, in particular, are largely due to the motivation that guards the perpetrators of crimes. The elucidation of the motive answers the question of why a person chose this particular behavior, and not another. Not paying attention to some differences, we can say that in the legal literature, the motive is regarded as a direct factor in the crime and understand the inner motivation behind it, which is guided by a person during the commission of a crime. Modern criminologists pay close attention to the classification of motives for criminal behavior. It can be conducted on various grounds: the degree of public danger of crime, the content of psychological installation, major groups of needs, etc. Determining the peculiarities of motivating the actions of law enforcement officers during the excess of authority or authority will provide opportunities to propose and implement a system of measures to prevent this criminal activity.

The classification of motives inherent in the work of law enforcement bodies during the commission of excessive power or official authority is given – it is to a certain extent conditional and does not cover the whole variety of personality traits of these employees. During the commission of a crime, there may also be transitional types of motives in the form of variations from the above. In addition, any classification can not be suitable for all nuances of human behavior. However, the practical value of the proposed typology of motives lies in the fact that it integrates the personal qualities of the offender, reflects their nature and provides guidance for operational preventive work. Thus, conditions are created for the study of a specific person of the offender, since in general one way or an other finds his manifestation private and vice versa.

Key words: exceeding of authority or official powers, law enforcement officer, motivation of criminal behaviour, causes and conditions of crime.

Постановка проблеми. Детермінація злочинності загалом і детермінація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу зокрема зумовлені мотивами, якими керуються особи, що вчиняють злочини. З'ясування мотиву відповідає на питання, чому людина обрала саме цей варіант поведінки, а не інший. Незважаючи на деякі відмінності, можна сказати, що в юридичній літературі мотив розглядають як безпосередній чинник злочину і розуміють як внутрішнє спонукання, яким керується людина під час скоєння злочину.

Сучасні кримінологи приділяють значну увагу класифікації мотивів злочинної поведінки. Вона може проводитися за різними підставами: за ступенем суспільної небезпеки злочинів, змістом психологічної настанови, основними групами потреб тощо.

Визначення особливостей мотивації дій працівників правоохоронних органів під час перевищення влади або службових повноважень надасть можливості запропонувати та впровадити систему заходів запобігання цьому злочинному діянню.

Аналіз публікацій. Питання детермінації злочинів у сфері службової діяльності досліджувалися такими вченими, як: П. Андрушко, О. Бантишев, А. Галахова, О. Дудоров, В. Кириченко, М. Коржанський, Ю. Ляпунов, П. Матишевський, М. Мельник, А. Трайнін, М. Хавронюк, Н. Ярмиш та ін. Водночас питанням визначення мотивації працівників правоохоронних органів, якою вони керуються під час перевищення влади або службових повноважень в умовах сучасності, присвячено недостатньо уваги.

Мета статті – розглянути можливі види мотивів перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів. Запропонувати орієнтири для профілактичної роботи із цими працівниками з огляду на можливу мотивацію їхньої злочинної поведінки. Визначити напрями покращення позитивної мотиваційної складової частини діяльності працівників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Мотивацією поведінки людини виступають «усі види спонукань: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, потяги, мотиваційні настанови або диспозиції, ідеали тощо» [1, с. 7]. Сюди відносять ще й чинники, які утворюють мотиви: переконання, навички, імітацію [2, с. 21], ціннісні орієнтації [3, с. 124]. Джерелами психічної активності людини, які відбивають її якості, сформовані суспільством, є потреби й інтереси. Проте треба зазначити, що самі собою ці складові частини психічного світу особи не є мотивами доти, доки вони не набудуть значення спонукання до конкретної дії [4, с. 12]. Потреби й інтереси значною мірою залежать від системи ціннісних орієнтацій особи та її соціального середовища. Вони формуються і проявляються в конкретній діяльності у вигляді мотиву. Варто погодитися із М. Вермешем, який уважав, що «у вчинках людей виявляються властивості особи, система мотивів, що є основою її цілей, прагнень тощо, а також характер особи, у якому виражені здібності, що забезпечують придатність людини до діяльності, та спрямованість стосовно зовнішнього світу» [5, с. 137]. Отже, у мотиві відбиваються особливості особи злочинця, умови її формування та ситуацій, в яких виникла злочинна поведінка.

На думку Н. Кузнецової, «класифікація мотивів злочинів повинна здійснюватися на основі типології особи злочинців і ступеня суспільної небезпеки злочину» [6, с. 62]. Проте, оскільки на службу до правоохоронних органів приймаються громадяни з позитивною репутацією, сталою правослухняною поведінкою, застосування вказаного підходу до класифікації мотивів правоохоронців неефективне.

Цікавою є класифікація мотивів злочинів, надана Г. Міньковським, з використанням різних видів мотивації [6, с. 142-143]. Він виділяє такі види спонукувань умисних злочинів: а) корисливі, тобто спонукають до особистого збагачення; б) прагнення підтримати рівень комфорту, що відповідає вимогам престижу у службовому або побутовому середовищі, до якого належить особа; в) прагнення до підтримки мінімального життєвого рівня свого та близьких; г) підтримка елементарних життєзабезпечуючих потреб особи як біологічної істоти (задоволення потреби в їжі, захисті від холоду тощо); ґ) зневажливе ставлення до норм соціальної поведінки, які заважають здійсненню особистих планів, прагнень, бажань, амбіцій; д) вороже ставлення до навколишнього світу, людей під впливом особистих невдач, заздрості, соціального дискомфорту тощо, унаслідок чого виникає прагнення заподіяти зло іншим, навіть незнайомим; е) міжособистісні конфлікти (ворожість, образа, помста, ревності, заздрість); є) агресивність або жорстокість як самоціль, прояв перекрученої потреби в самоствердженні, самореалізації; ж) націоналістичний екстремізм, релігійний фанатизм, інші форми групової солідарності, засновані на усвідомленні себе членом привілейованої групи, що має право на придушення в різних формах «чужинців»; з) підпадання під тиск авторитету, наказу, погрози (за зберігання можливості вибору поведінки); и) ворожість до державного або суспільного ладу, прагнення насильно змінити його.

По суті класифікація, запропонована Г. Міньковським, базується на змішаних підставах – стійкості антисоціальної спрямованості особи (корисливі мотиви, зневажливе ставлення до норм поведінки, агресивність або жорстокість як самоціль, націоналістичний екстремізм, релігійний фанатизм тощо) та групах потреб (прагнення досягти комфорту, володіння певними речами, задоволення потреби в їжі, захисті від холоду).

Головною перевагою цієї класифікації є спроба уявити інтегральні якості особи в сукупності біологічних, психологічних і соціальних ознак. Просте математичне додавання негативних якостей особи ще ні про що не говорить. Тільки пошук типового у злочинній мотивації прояснює спрямованість спонукань, дає уявлення про співвідношення біологічних та соціальних потреб особи.

В. Лунєєв в основу класифікації мотивів злочинів поклав стійкість антисоціальної спрямованості особи. Уся різноманітність цих мотивів зведена ним до шести класів: 1) політичні; 2) корисливі; 3) насильницько-егоїстичні; 4) анархістсько-індивідуалістичні; 5) легковажно-безвідповідальні; 6) боягузливо-малодушні [4, с. 40-41].

Наведені класифікації мотивів злочинів дають змогу виокремити чотири види мотивів залежно від особливостей антисоціальної спрямованості особи злочинця та співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в детермінації злочинної поведінки працівника правоохоронного органу за перевищення ним влади або службових повноважень: відомчо-корпоративні; корисливо-злочинні; морально деформовані; ситуативні.

Така класифікація, на нашу думку, дозволяє виявити джерела мотивації, відповісти на запитання, яким чином криміногенний вплив включається в механізм конкретної злочинної поведінки, визначити першочергові заходи для проведення цілеспрямованої профілактичної роботи.

Відомчо-корпоративні мотиви пов'язані як з недоліками функціонування всієї правоохоронної системи, так і з почуттями колективізму, які завжди віталися в будь-якому соціумі. Особливістю цієї мотивації є впевненість працівників правоохоронних органів у тому, що перевищення влади або службових повноважень, на які вони йдуть у своїй службовій діяльності, «необхідні для блага суспільства і держави або якимось чином виправдані їхніми інтересами» [7, с. 193].

Система оцінки роботи правоохоронних органів вже сама є суттєвим чинником формування мотивів протиправної поведінки, оскільки в ній закладено стільки критеріїв, що їх неможливо дотриматися. За основу береться абсолютне статистичне порівняння, а також найбільш високі показники того чи іншого органу, показники розкриття злочинів. Заперечення щодо використання показника розкриття злочинів як критерію оцінки оперативно-службової діяльності вже давно не сходять зі сторінок наукової літератури [8, с. 166.]. Однак наполегливі вказівки «згори» суттєво приборкати злочинність надходять, як і раніше, що породжує масу різних зловживань.

Захист законних прав та інтересів громадян постійно декларується на службових нарадах, але насправді у правоохоронних органах практично всіх працівників цікавлять статистичні показники, що стосуються вчинених правопорушень, віднесених до компетенції того чи іншого правоохоронного органу.

Культивації відомчо-корпоративних мотивів злочинної поведінки сприяє властива деяким особам готовність іти на порушення закону на угоду своїм колегам по службі, насамперед керівнику, від якого залежить просування по службі, можливість одержання вищої посади, позачергового спеціального звання тощо. За певних умов ставлення як керівника, так і колективу до окремого працівника може набувати характеру або підтримки, або цілковитого його ігнорування, створення різноманітних ускладнень та виживання з колективу. Отже, протиправні дії працівників, готових

«поліпшувати» показники, зумовлюються тиском із боку керівника підрозділу, під впливом якого формується прагнення не «підставляти товаришів».

Корпоративний характер взаємовідносин не тільки деформує сам зміст поняття «колективізм», перетворюючи його на протилежність, але й нерідко сприяє створенню атмосфери нетерпимого ставлення до тих працівників, особливо молодих, які дотримуються законів, через те, що вони «псують» показники роботи всього підрозділу.

Цілком очевидно, що за праці в такій атмосфері правоохоронці йдуть на перевищення своїх повноважень, застосовують незаконні дії щодо затриманих громадян тощо. У разі вчинення таких злочинів вони зазвичай не думають про наслідки, оскільки сприймають їх як звичайні явища професійної діяльності. Крім того, вони не бояться викриття, бо мають добру репутацію в керівництва і вважають обвинувачення їх малоімовірним. Звичайно, до цього можуть додаватися мотиви доведення своєї «переваги над громадянами».

Формуванню відомчо-корпоративних мотивів сприяє також кругова порука працівників правоохоронних органів, яка посилює впевненість у своїй безкарності, породжує безвідповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків.

Прикрашання справжнього стану справ за допомогою гри із цифрами, фальсифікація матеріалів кримінальних проваджень, застосування незаконних методів не вичерпують перелік порушень законності в діяльності працівників правоохоронних органів. Відомчо-корпоративні мотиви через низький професіоналізм стають свого роду виправданням злочинних дій. У цьому і полягає суспільна небезпека корпоративної кругової поруки. Упевненість працівників правоохоронних органів у своїй безкарності зрештою призводить до вчинення службових злочинів, зокрема перевищення влади або службових повноважень.

Останніми роками спостерігається тенденція до неухильного зростання корисливих мотивів службових злочинів через погіршення матеріального становища працівників правоохоронних органів та деформації їхніх ціннісних орієнтацій. Основу цієї мотивації становлять користолюбство, прагнення наживи, невгамовна спрага накопичення тощо.

Висока суспільна небезпека таких злочинів полягає у стійкій криміногенній настанові правопорушників. Оскільки головним в їхньому житті є гроші чи матеріальні цінності, то особи цього типу внутрішньо готові до скоєння будь-якого злочину заради досягнення своєї мети.

Якщо для злочинців із відомчо-корпоративною мотивацією характерна деяка обмеженість способів вчинення злочину рамками їхніх «ідейних» позицій, то злочинець із корисливою мотивацією в цьому розумінні більш універсальний, оскільки ідейні чинники тут не спрацьовують. Особі з корисливою мотивацією притаманний не груповий, а індивідуальний егоїзм, і альтруїстичні погляди їй майже не властиві.

Варто зазначити, що на працівників правоохоронних органів з корисливими мотивами поведінки дуже часто роблять ставку кримінальні структури з метою «вербування» на свій бік. Удаються не стільки до насильницьких методів впливу, скільки до привабливих обіцянок та підкупу. Представники криміналітету добре розуміють, що встановлення контактів із такими людьми значно спрощується за формулою «товар – гроші – товар».

Морально деформовані мотиви характеризуються негативним ставленням особи до загальнолюдських цінностей, державних інституцій, економічного ладу тощо. В їх основі лежать відокремлені ціннісні орієнтації та незадоволені соціальні потреби за відсутності якихось інтересів позитивного плану. Тут простежується чітко виражена антисуспільна спрямованість особи, її переконаність у правильності своїх принципів,

яка іноді доходить до фанатизму, а також ретельна продуманість методів злочинної діяльності. Особи з такою мотивацією можуть виступати в ролі лідерів або активних учасників організованих злочинних угруповань.

Варто мати на увазі, що моральній деформації працівників правоохоронних органів сприяє тотальна криза в Україні, яка породила в небачених раніше масштабах такі негативні явища, як розшарування суспільства на надто бідних і надто багатих, зневіру більшості громадян у майбутньому, втрату поваги до влади, корупцію, організовану злочинність, вбивства на замовлення тощо. У науці така ситуація дістала назву соціальної аномії.

За даними В. Поклад та Е. Ігнатенка, 51% опитаних ними респондентів вважають за можливе вирішувати свої проблеми незаконним шляхом і лише 28% висловили переконливе «ні». До основних причин, які примушують людину застосовувати неправомірні дії, респонденти віднесли такі: корумпованість органів державної влади – 59%; недосконалість законодавства – 40%; незаконні дії інших осіб – 28%; високу вірогідність позитивного результату за використання незаконних способів вирішення проблеми – 23%; необізнаність щодо законних способів вирішення проблем – 20% [9, с. 15-17].

Якщо попереднім різновидам мотивів притаманна чітко виражена ідейна та моральна деформація особи, що характеризується загальною спрямованістю на реалізацію своїх «принципів» або задоволення корисливих чи інших низьких потреб, то для ситуативного типу визначальну роль відіграє конкретна життєва ситуація. Стосовно працівників правоохоронних органів, які вчинили перевищення влади або службових повноважень, ситуація найчастіше не просто несе в собі риси суперечливості між суцільним і належним, а має гостроконфліктний характер. Негаразди на роботі, образи, погрози, провокації, складна обстановка в сім'ї, навіть випадковий збіг несприятливих життєвих обставин можуть слугувати спонуканням до вчинення службового злочину, зокрема перевищення влади або службових повноважень.

Однак ситуативний тип не можна розуміти спрощено, як жертву фатального збігу обставин. Це було б методологічною помилкою, що властива теорії біхевіоризму, яка трактує людську поведінку за примітивною схемою «стимул – реакція». За такого підходу про кримінальну відповідальність особи за вчинений злочин навіть не може бути мови, оскільки «винні самі обставини». Лише концепція соціального детермінізму дає наукові засади для визначення співвідношення свободи волі та відповідальності.

Вчинення перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу під впливом несприятливої ситуації також вказує на певні вади морально-психологічних якостей особи. У такому разі теж має місце діалектична взаємодія об'єктивного та суб'єктивного у злочинній поведінці. Людину, віддану справі служіння закону, жодна ситуація не може штовхнути на скоєння злочину. Отже, ситуативні мотиви, хоча й виникають під впливом несприятливих обставин, але також виявляють приховані негативні властивості особи, за відсутності яких взаємодія не могла би відбутися.

Висновки. Наведена класифікація мотивів, притаманних працівникам правоохоронних органів під час вчинення перевищення влади або службових повноважень, має дещо умовний характер і не охоплює всього розмаїття особистісних властивостей цих працівників. У разі вчинення злочину можуть мати місце і перехідні типи мотивів у вигляді варіацій наведених. До того ж будь-яка класифікація не може охопити всіх нюансів людської поведінки. Однак практична цінність запропонованої типології мотивів полягає у тому, що вона інтегрує особистісні якості злочинця, відображає їхню сутність і надає орієнтири для оперативної профілактичної роботи. Тим самим створюються умови для вивчення конкретної особи злочинця, оскільки в загальному так чи інакше проявляється індивідуальне і навпаки.

Список використаних джерел:

1. Асеев В. Мотивация поведения и формирование личности. Москва, 1976. 156 с.
2. Якобсон П. Психологические проблемы мотивации поведения человека. Москва, 1968. 318 с.
3. Парыгин Б. Основы социально-психологической теории. Москва, 1971. 351 с.
4. Криминальная мотивация / отв. ред. В. Кудрявцев. Москва : Наука, 1986. 302 с.
5. Вермеш М. Основные проблемы криминологии. Москва, 1978. 272 с.
6. Кузнецова Н. Проблемы криминологической детерминации. Москва, 1984. 204 с.
7. Новаков О. Класифікація мотивів злочинної поведінки працівників міліції у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 192-196.
8. Криминология : учебник для учебных заведений МВД Украины / под ред. В. Лихолоба, В. Филонова. Киев ; Донецк, 1997. 398 с.
9. Поклад В., Гнатенко Е. Некоторые проблемы права и правоохранительной деятельности в массовом сознании жителей г. Луганска. Луганск, 2002. 46 с.

УДК 343.8

ОСНОВНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ СУЇЦИДУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ

Тернавська Анастасія Андріївна,
аспірант кафедри криминології та
кримінально-виконавчого права
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

У статті розглянуто основні кримінально-правові заходи й особливості запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях. Доведено, що одним із основних елементів кримінально-правових заходів запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях є такий самостійний інститут кримінально-виконавчого права, як режим виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі. Визначено ключові елементи системи режимних заходів запобігання суїциду серед засуджених, надано їх класифікацію. Так, однією зі складових частин спеціально-криминологічного запобігання є прогностична діагностика суїциду, під якою розуміється діяльність персоналу виправної колонії, спрямована на збирання, узагальнення й аналіз інформації про схильність засуджених до різних видів суїцидальної поведінки, визначення серед них категорій, найбільш схильних до самогубства. Наголошено, що під час проведення заходів зі встановлення потенційних суїцидентів у виправних колоніях персоналу установ необхідно зосередитися на особах, щодо яких надходять дані, які свідчать про їх небезпечне становище в мікросоціальному середовищі засуджених у плані соціальної адаптації, тобто про такі обставини, що можуть призвести до конфліктної ситуації, агресивних проявів чи суїциду. Важливим напрямом діяльності персоналу виправних колоній, спрямованої на запобігання суїциду серед засуджених, є корекція агресивних проявів, яка полягає у виявленні засуджених, схильних до агресії. Визначення різновиду агресії дає можливість персоналу установи правильно обрати найбільш дієві психокорекційні заходи, форми та методи роботи з конкретним засудженим.